

*Черінко С. І.,**завідувач навчально-науковою лабораторією
інноваційних технологій управління
кафедри технологій управління**Навчально-наукового інституту неперервної освіти
Національного авіаційного університету*

ЕСТЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН ПОЕЗІЇ КАЗИМЕЖА ТЕТМАЄРА У ПОГЛЯДАХ М. ДРАЙ-ХМАРИ-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю особливостей літературно-критичного мислення у оцінці естетичного феномену поезії польського письменника Казимежа Тетмаєра. До літературознавчого аналізу залучено працю «Творчий шлях Казимежа Тетмаєра». Надано оцінку дослідженню М. Драй-Хмари, у якому творчість К. Тетмаєра він розглядає в континуумі еволюції польської та західноєвропейської літератури, літературної критики. Розвідка містить генетико-психологічний аналіз творчих пошуків К. Тетмаєра, характеристику особливостей індивідуальної естетики його поезії й прози, простежується варіативність та еволюція мотивів, жанрові особливості. У дослідженні літературознавець зазначив, що у семантико-настрійовому потоці лірики К. Тетмаєра з її калейдоскопічними відтінками варто виділити три головних мотиви: кохання, песимізм, природа, які розглянуті крізь призму поетової душі.

Критик підкреслив особливе ставлення поета до природи, що є одним із головних мотивів його творчості, супроводжує його мінливі настрої, особливо у пейзажній ліриці. М. Драй-Хмара відзначає наскрізну головну думку поезії К. Тетмаєра: тільки в єднанні з природою можна досягнути гармонії душі. На думку митця, польський поет є «світовим талантом», навіть «королем поетів», зважаючи на багатство ритмів, широку жанрову шкалу, оригінальність образів.

У статті узагальнено, що літературно-критична спадщина М. Драй-Хмари свідчить: дослідник був одним із перших, хто звернув увагу на потребу поглиблення наукового й творчого діалогу зі слов'янськими й світовими культурами, проектував шляхи їх взаємодії. Крім того, зазначено, що стаття про К. Тетмаєра містить ґрунтовний аналіз ідейно-естетичного підґрунтя творчості, штрихи до біографії, перелік головних творів. Критик зумів охопити головне, а літературний портрет польського письменника написаний не тільки з науково-критичних позицій вченого, а й перейнятий чуттям любові до майстра, близького за духом, чуттям захоплення мистецьким генієм К. Тетмаєра.

Ключові слова: літературознавство, літературно-критичне мислення, М. Драй-Хмара, К. Тетмаєр, літературна критика, поетика.

Постановка проблеми. У науковому світі М. Драй-Хмара як славіст і педагог, людина високої культури й ерудиції був уже замолоду відомий. Як літературознавець він зростав на працях Л. Білецького, І. Бодуена-де-Куртене, М. Грушевського, А. Кримського, В. Перетца, О. Шахматова, І. Огієнка. Він був глибоко обізнаний із світовою культурою, розумів і проектував шляхи взаємодії з нею української культури, зокрема через славістику й художню літературу. Його лекції зі слов'янзму, про-

читані у Кам'янець-Подільському університеті, стали основою для підручника «Слов'янознавство», виданого 1920 р., а 1929 р у газеті «Пролетарська правда» (№ 295) вийшла стаття-рецензія «Проблеми сучасної славістики» (з приводу статті Р. Якобсона «Über die heutigen Voraussetzungen der russischen Slavistik»), в якій ґрунтовно розкрито авторське бачення стану й шляхів розвитку славістики в Україні, підкреслено нагальну потребу її інтенсифікації.

Літературознавець М. Драй-Хмара вважав, що «існує велика потреба ширше охопити слов'янський світ, вивчати мови, літератури, етнографію та історію не тільки з генетичного, але й з функціонального погляду» [1, с. 298]. Актуальними для сьогодення є думки про згуртування наукових сил для праці на слов'янській ниві, систематичне видавання перекладної белетристики, налагодження щільного зв'язку української науки й літератури з культурою західних слов'ян, загалом ширше охоплення слов'янського світу. Особливим було ставлення вченого й митця до польської культури, у середовищі якої одним із найкращих він вважав К. Тетмаєра і присвятив йому ґрунтовну розвідку «Творчий шлях Казимежа Тетмаєра». Працю уперше надруковано як вступну статтю до збірки вибраних поезій К. Тетмаєра в українських перекладах «На скелястім Підгір'ю», виданої 1930 р. у видавництві «Книгоспілка».

Аналіз останніх публікацій. Першими найактивнішими дослідниками творчої спадщини М. Драй-Хмари були діаспорні науковці О. Ашер, В. Лев, Є. Федоренко, І. Качуровський, Л. Рудницький, П. Одарченко та ін. Переважна більшість сучасних дослідників звертається до зображення трагічних сторінок долі М. Драй-Хмари (П. Василевський, І. Дзюба, І. Заславський, І. Іов, В. Брюховецький, І. Бурлакова, М. Жулинський, Я. Козачок, В. Поліщук, М. Слабошпицький, А. Трембіцький, В. Чорній), а також ролі цієї непересічної особистості в аспектах національної ідентичності при розбудові української культури (Л. Баженов, В. Мацько, С. Копилов, Є. Сохаська). Однак ґрунтовного теоретичного дослідження літературно-критичних поглядів М. Драй-Хмари немає, а отже виникає потреба розкриття і характеристики літературознавчої спадщини митця.

Мета статті: охарактеризувати особливості літературно-критичного мислення М. Драй-Хмари-літературознавця у оцінці естетичного феномену поезії польського письменника Казимежа Тетмаєра.

Виклад основного матеріалу дослідження. Опрацювання літературно-критичного дослідження М. Драй-Хмари «Творчий шлях Казимежа Тетмаєра» засвідчує високу філологічну наукову культуру, глибоке знання й розуміння спадщини

К. Тетмаєра, творче її осмислення й талановиту інтерпретацію, широке теоретико-літературне підґрунтя. Поетичну творчість К. Тетмаєра вчений розглядає на тлі еволюції польської та західноєвропейської літератури, літературної критики. Розвідка містить тонкий генетико-психологічний аналіз творчих пошуків К. Тетмаєра, індивідуальної естетики його поезії й прози, простежує варіативність та еволюцію мотивів, жанрові особливості. Митець вважає К. Тетмаєра одним із найталановитіших європейських поетів кінця XIX – початку XX ст., очільника польських ліриків, видатного співця любовних настроїв.

Структура статті – витончена, чітка й прозора, логічно витримана. Всі одинадцять розділів сприяють розкриттю певної сторінки багатогранного поетичного розмаїття творів К. Тетмаєра, які проаналізовані критиком із витонченим розумінням почуттів, настроїв поета, його шукань, знахідок, помилок і розчарувань. Аналіз творчих здобутків митця постає на тлі складної взаємодії різних ідеологій, зв'язків і протистоянь естетичних течій і напрямів, відзначене власним розумінням психології митця та його естетичної концепції. Огляд творчості К. Тетмаєра здійснено з урахуванням її головних формально-естетичних ознак та широкої жанрової шкали.

Стаття є своєрідною передмовою до збірки творів К. Тетмаєра. Митець коротко характеризує тогочасне ідейно-естетичне тло, подає штрихи до біографії, перелік головних творів, здійснює їх аналіз. Водночас можна говорити, що це є і за змістом і характером – ґрунтовне наукове монографічне дослідження творчості К. Тетмаєра. Критик зумів охопити головне й стисло подати в повному обсязі. Творчий портрет митця написаний не тільки з адекватно талановитих естетичних позицій критика, а й перейнятий чуттям любові до мистецького генія К. Тетмаєра.

Оцінка життєвого шляху і поля духовних злетів та борін поета й прозаїка подана з позиції ґрунтового рецептивного джерельного аналізу у всеєвропейському континуумі, також простежено творчу еволюцію К. Тетмаєра, проаналізовано мотиви та підкреслено оригінальність естетики митця. І хоч критик приписові декларує, що «шляхетська генеалогія К. Тетмаєра нас не цікавить» [2, с. 263], однак саме крізь призму психології аристократа аналізує характер поетичного мислення та естетичні стратегії польського письменника.

Художньо-мистецький портрет К. Тетмаєра у праці М. Драй-Хмари змальований на тлі літературної дискусії між представниками «Młodej Polski» як новітньої течії, як групувалася навколо «Zusia», відкритого для всіх прогресивних європейських митців. Літературознавець підкреслює виняткове для тієї доби значення часопису з його програмами індивідуальності, «відкритої душі», притомності разом із всеєвропейськими взаємозв'язками. Симпатію М. Драй-Хмари виявляє його оцінка протилежної течії, утилітаризму і виражена думкою про те, що її представники-критики «дивилися на літературу, як куховарка на город» [2, с. 260]. К. Тетмаєр, на думку вченого, є найяскравішим представником новітньої прогресивної течії.

Ґрунтовну обізнаність із загальноєвропейським історико-ідеологічним та теоретико-естетичним простором засвідчує перелік учасників дискусії, як і аналіз різновекторних критичних досліджень про К. Тетмаєра. Митець розкриває різнополярні за характером думки про творчість К. Тетмаєра, оригінальний талант якого привернув широку увагу критиків та відомих митців, а індивідуальність, свобода від впливів

інспірувала бажання зрозуміти його й оцінити в світлі власних сугестій та реценсій. Чимало дослідників називали і характеризували творчість польського поета. Так, «королем польського модернізму» називав К. Тетмаєра В. Фельдман, А. Брюкнер – «виразником душі декадентської генерації», для С. Дембіцького це був «останній великий поет польського трагізму» (С. Дембіцький), «індивідуаліст (Я. Лорентович), «ідеаліст» (Леся Українка), «спутаний орел» (С. Жулавський), «заплаканий кентавр» (В. Вольський), для декого він був песиміст, співець еротизму, а для загалу – однозначно – «талант, світовий поет». М. Драй-Хмара, аналізуючи його творчість, водночас і вивчає характеристики поета іншими дослідниками, тлумачить розбіжності з вимушено заангажованої позиції, пояснюючи їх «відсутністю певного світогляду поета». Відсутністю зв'язку з суспільними інтересами «широких трудящих мас». Він бачить у творчості К. Тетмаєра суб'єктивізм, без догматизму, уявну нездатність до творчої синтези. «Тільки відсутністю громадського ідеалу можна пояснити ті хитання без кінця й без краю, в яких заплутався Тетмаєр, що ніколи не міг стати вище власного «я» [2, с. 265]. У душі тогочасної ідеології М. Драй-Хмара називає бездогматизм аморальним міщанським індивідуалізмом, «що, як відомо», ніколи не мав під собою ніякого ґрунту» [2, с. 265]. Однак у цьому ряду ж висловлює більш тонке й точне об'єктивне означення: «Тетмаєр усім еством своїм належав до тієї польської генерації, що вмiла тільки мріяти, але зовсім не вмiла жити» [2, с. 265].

М. Драй-Хмара, простежуючи генезу творчості К. Тетмаєра, слушно підсумовує, що «він постав на руїнах розбитих надій романтичної молодості польської літератури, в добу утвердження позитивізму. Одверто служити вільному мистецтву не наважувався ніхто», «тоді вперше забриніла Тетмаєрова пісня, що не визнавала жодних гасел, крім, краси. Від доби великих романтиків не чути було в польській літературі такої пісні. Разом з Асником і Конопницькою Тетмаєр повернув польській поезії її колишній маєстат» [2, с. 262].

Саме це твердження демонстрував не тільки справжній оцінки критиком творчості талановитого поета, а й захоплення його генієм, яке змушений був приховати М. Драй-Хмара задля того, щоб стаття була надрукована, а Україна познайомилася з великим польським поетом.

Помітний дуалізм аналізу, ідеологічні відступи більше наявні у основних 3 і 4 розділах праці, присвячених огляду поетичного здобутку К. Тетмаєра. Дослідник з'ясовує витоки, еволюцію тем, розмаїття мотивів, настроїв, рух естетичних стратегій. Незважаючи на неоднозначність викладу матеріалу щодо вибору й вияву істинної теоретико-естетичної платформи, яке порушувало цілісну гармонію рецензії та заважало вияву повної духовної єдності ученого з майстром слова, ця духовна спорідненість відчутна, вступає у протиріччя з номенклатурною ідеологічною платформою тогочасної радянської критики. Дослідник не міг ігнорувати радянських критиків: цього вимагав час. Тому й відчутна його орієнтація під час аналізу ранньої творчості К. Тетмаєра на неї. Він зазначає, що в університетських віршах поета «є ще віра в життя й бажання боротися за громадські ідеали... Тетмаєр закликає до боротьби з темрявою й пересудами в ім'я волі, рівності й братерства» [2, с. 264]. Літературознавець вважав, що польський митець виявив себе як борець за громадські ідеали, що ладен змагатися за соціальне та національне визволення свого народу. Проте надалі

у поезії місце суспільних, громадських ідеалів заступають особисті, власні, індивідуальні. Тому як поет під тягарем власних страждань він зникає.

Визнавши у подвійному сенсі уявну ідеологічну еволюцію К. Тетмаєра, критик узагальнює свої роздуми несподіваним пасажом, вочевидь знову для цензури: «У своїй багатій творчості Тетмаєр краще, ніж хто інший, відбив занепад польської думки 90-х років, коли суспільність і наука збанкрутували, коли «варшавський позитивізм» обернувся на бездогматизм, а художник не мав ні ясної мети, ні засобів для своєї творчості» [2, с. 264]. Ці вимушені репліки, пояснення можна сприймати як певного роду прихований «реверанс» тодішній радянській владі на тлі об'єктивного і витонченого багатства наукової думки. Вони зустрічатимуться й надалі у дослідженні, і є свідченням постійного тиску на талант майстра.

Під час аналізу поетичного здобутку проступає щире захоплення М. Драй-Хмари генієм К. Тетмаєра, здатність до сугесії, що єдина здатна забезпечити проникнення в глибину поетичної думки й естетичних відчуттів. Віддавши, таким чином, «кесареве кесареві», М. Драй-Хмара в наступних розділах розгортає тонкий і багатий аналіз творчості К. Тетмаєра, геніального, на його погляд, митця, все рідше демонструючи обережні «поклони» в сторону недремного ока соціалістичної цензури.

На думку М. Драй-Хмари-літературознавця, у семантико-настрєвому потоці лірики К. Тетмаєра з її калейдоскопічними відтінками існує три основних мотиви: кохання, песимізм та природа. Критик розглядає ці мотиви крізь призму поетової душі, тому вони у поезії майстра взаємодіють, і на фоні їх спілкування постає ліричний герой зі спектром переживань, щирими живими почуваннями радості, екстази чи розпачу, смутку й безнадії, врешті песимізму й страждань.

Особливе ставлення до природи, вважає М. Драй-Хмара, поєднане з багатьма оригінальними образами, є одним із головних мотивів його творчості, супроводжує його мінливі настрої.

Побічно М. Драй-Хмара виражає своє захоплення естетикою творів польського митця, яка водночас є і оригінальною, і вишуканою. Критик називає К. Тетмаєра «світовим талантом», навіть «королем поетів», відзначає багатство ритмів, широку жанрову шкалу, оригінальність образів, звертає увагу на найрідкісніші й найскладніші художні форми Тетмаєрової лірики, як і деяку недбалість щодо форм, «яку може дозволити собі тільки великий художник. Проте ідея, ритм, рима, строфічна будова, ефонічні засоби – все це поєднано в Тетмаєра надзвичайно гармонійно... Образи у Тетмаєра п л а с т и ч н і (розр. М. Д.-Х.): звуки, рух, почуття, абстракції – все це набуває у нього живих, яскравих барв. Образ ніколи не ілюструє думки, бо поет мислить образами» [2, с. 271].

Саме пластичність поезії як ознака поетики К. Тетмаєра уособлює у собі особливу, «нечувану» музичність, настроєність, це свідчить і про близькість особистої поезії безпосередньо М. Драй-Хмари. Поцінуючи індивідуальний стиль майстра він зазначив: «Коли зливаються до купи ці два елементи, пластичний і музичний, тоді маємо справжні шедеври» [2, с. 271].

Окрім поетичного набутку польського майстра, у роботі М. Драй-Хмари особну увагу приділено й аналізу прози Казимежа Тетмаєра. До літературознавчого огляду вчений залучив серію оповідань «Na skalnem Podhalu», відзначив і внесок цих творів і вплив на розвиток літературної ситуації як у Польщі, так і в Україні. У характерному критичному стилі М. Драй-

Хмара насамперед кількома штрихами визначає головні позиції того, що зробив у польській культурі прозовим набутком К. Тетмаєр. До аналізу долучив дослідник і огляд дитинства майстра серед підгорян. Він «перший відтворив їхній світ у всій його незайманій свіжості й оригінальності», підійшов ближче до людей, «в душі яких були невичерпні скарби поезії... «Na skalnem Podhalu» – це ціла епопея Підгір'я, де поет спромігся відтворити всі монументальні риси підгорянського життя» [2, с. 272]. Співєць почуттєвого кохання у такі моменти єднання із рідним краєм перетворюється на Гомера величного життя Татрів, «куди завжди, мов ранений орел, одлітав поет, щоб гоїти там свої рани. Вони повертали йому сили, давали змогу летіти далі... він знову відчував у собі міць і натхнення, творив потужні епічні образи, достойні краси татранських гір та їх первісних, гомеричних мешканців» [2, с. 272]. Письменник свою любов до малої батьківщини виявив вражаючими описами рідного краю, відкрив у них ту красу Татрів, якою пишався край до наступу цивілізації, якій не підкорялися мужні татранці, нездатні жити за запропонованим світовим суспільством законами.

Під час аналізу прозового набутку польського письменника М. Драй-Хмара констатує у нього наявність описів своєрідного способу життя горян – це так зване замилування чи споглядання життя, водночас констатує, що це світ тієї стародавньої Польщі, який населяли первісні мешканці, індивідуальні до потоків цивілізації. Саме такі типи К. Тетмаєр змалював з оточення, серед якого він зростав, або частково створив своєю художньою уявою, тим самим прагнув наділити цими рисами ідеального світу, які б хотів бачити у житті сучасної йому держави. У оповіданнях К. Тетмаєра, – зазначає М. Драй-Хмара, – «маємо не теперішніх підгорян, цивілізованих і здеморалізованих від мешканців долин, а колишніх, стародавніх, так би мовити, передісторичних. Інстинкт скерував поета якраз у бік минулого, щоб воскресити у пісні те, що перестало існувати в житті» [2, с. 272]. Дослідник стверджує, що К. Тетмаєр ніби створив у польській літературі нову людську породу: це селяни з верховин, що мають твердий характер, власну волю, гідність й етику. Це можуть бути, на думку, прозаїка, розбійники, мисливці, газди, югаси, що б'ються з ведмедами, вони піддаються пристрастям, інстинктам, в них буває життєва сила дикої первісної природи. Це гірські орли, підсумовує М. Драй-Хмара загальну характеристику літературних типів Тетмаєрових оповідань: це Войтек Хронек, який убивши Валенцака й Касю, п'є, танцює, а далі сам віддає себе в руки жандармів («Як схоплено Войтка Хронца»); це Собусь, який заморозив рідну матір («Материнське серце»). Герой оповідання «Як Юзек Смась їздив сповідатися» їде до священника в новій одежі, пістолем за поясом та в супроводі веселих музик.

Під час аналізу художньої мови творів К. Тетмаєра М. Драй-Хмара зауважив, що письменник в діалогах героїв використовує татранську говірку, яку знав блискуче, відкрив її для Польщі, трактував своє відкриття як річ дуже поважну, незважаючи на критиків та читацький загаль. Також у статті М. Драй-Хмара подає стислий аналіз романів К. Тетмаєра «Ochla», «Panna Mery», «Zatrzenie», «Anioła miereci», «Gra fal», «Roman panny Opolskiej z panem Gowniakem», «Król Fndrzej», «Koniec eropei». Водночас уступає у полеміку із польськими критиками про малу вартість окремих із них, зокрема роману «Koniec eropei».

Насамкінець М. Драй-Хмара глибоко науковий літературознавчий аналіз творчості К. Тетмаєра завершує несподіваними для попереднього викладу неоднозначними висновками, у яких, визначаючи особливу роль митця в польській і світовій літературах, водночас критикує його, що він і прихильники чистого мистецтва певною мірою стояли осторонь від соціального життя, не цікавилися ним і не брали з нього матеріалу для творчості, чим гальмували процес класової боротьби й розкладали соціальну психіку. Між рядків прочитується змушена негачія щодо окремих творів, які за своєю ідеологією не мали зв'язку із основними тенденціями радянської літератури. Далі звинувачення стають усе гострішими, М. Драй-Хмара вважав, що прихильники мистецтва для мистецтва врешті-решт опинилися у фашистському таборі, й лише через божевілля уникнув цієї долі К. Тетмаєра.

Традиційні узагальнення до статті про К. Тетмаєра містять ідеологічно заангажовані штампи про наявність у текстах алогізму, примітивізму, примусовості змісту задля змоги опублікувати своє захоплення генієм майстра. Наскільки необхідним було таке закінчення, неможливо та й не треба з'ясовувати. Воно не зменшує ані якості статті, ані почуття його поваги до польського письменника К. Тетмаєра, творчість якого знав досконало критик і познайомив із нею українське культурне суспільство.

Висновки. Оцінка літературно-критичної спадщини М. Драй-Хмари, зокрема його праця «Творчий шлях Казимежа Тетмаєра», дає змогу стверджувати, що дослідник одним із перших літературознавців звернув увагу на потребу поглиблення наукового й творчого діалогу зі слов'янськими й світовими культурами, проектував шляхи їх взаємодії. Стаття про польського поета К. Тетмаєра містить ґрунтовний аналіз тогочасного ідейно-естетичного підґрунтя творчості, штрихи до біографії, перелік головних творів, їх аналіз тощо. Одночасно за змістом і характером це ґрунтовне наукове монографічне дослідження творчості К. Тетмаєра. Критик зумів охопити головне й стисло проаналізувати творчий шлях письменника в повному обсязі. Літературний портрет митця написаний не тільки з науково-критичних позицій вченого, а й перейнятий чуттям любові до майстра, близького за духом, чуттям захоплення мистецьким генієм К. Тетмаєра.

Література:

1. Драй-Хмара М. Проблеми сучасної славістики (З приводу статті Р.Якобсона «Über die heutigen Voraussetzungen der russischen

Slavistik». Драй-Хмара М. *Літературно-наукова спадщина*. К.: Наукова думка, 2002. С. 298–301.

2. Драй-Хмара М. Творчий шлях Казиміра Тетмаєра. Драй-Хмара М. *Літературно-наукова спадщина*. К.: Наукова думка, 2002. С. 260–281.

Cheripko S. The aesthetic phenomenon of Kazimierz Tetmayer's poetry in the views of literary critic M. Dry-Khmara

Summary. The article is devoted to revealing the peculiarities of literary and critical thinking in the assessment of the aesthetic phenomenon of the poetry of the Polish writer Kazimierz Tetmayer. The work «Creative Path of Kazimierz Tetmayer» was included in the literary analysis. The evaluation of M. Dry-Khmara's research is given, in which he examines the work of K. Tetmayer in the continuum of the evolution of Polish and Western European literature, literary criticism. The investigation contains a genetic and psychological analysis of K. Tetmayer's creative pursuits, a description of the features of the individual aesthetics of his poetry and prose, the variability and evolution of motives, genre features are traced. In the study, the literary critic noted that in the semantic-mood flow of K. Tetmayer's lyrics with its kaleidoscopic shades, it is worth highlighting three main motifs: love, pessimism, nature, which are considered through the prism of the poet's soul. The critic emphasized the poet's special attitude to nature, which is one of the main motives of his work, accompanies his changing moods, especially in landscape lyrics. M. Dry-Khmara notes the main idea of K. Tetmayer's poetry through and through: harmony of the soul can be achieved only in union with nature. According to the artist, the Polish poet is a «world talent», even the «king of poets», given the richness of rhythms, a wide range of genres, and the originality of images. The article summarizes that the literary and critical heritage of M. Dry-Khmara testifies: the researcher was one of the first to pay attention to the need to deepen the scientific and creative dialogue with Slavic and world cultures, and designed ways of their interaction. In addition, it is noted that the article about K. Tetmayer contains a thorough analysis of the ideological and aesthetic basis of creativity, touches on the biography, and a list of the main works. The critic managed to capture the main point, and the literary portrait of the Polish writer is written not only from the scientific and critical positions of a scientist, but also imbued with a sense of love for a master who is close in spirit, a sense of admiration for the artistic genius of K. Tetmayer.

Key words: literary studies, literary and critical thinking, M. Dry-Khmara, K. Tetmayer, literary criticism, poetics.